

GÁBOS ANDRÁS

Egy egységes családpolitika kialakulásának esélye az Európai Unióban¹

Tanulmányunkban először a családpolitika szempontjából releváns közösségi célok megfogalmazása mögötti okokat tekintjük át, így a demográfiai folyamatok alakulását és a gyermekszegénység trendjeit. Megvizsgáljuk, milyen válaszok születtek ezekre a kihívásokra a jóléti rendszerekben, majd – az uniós tagországok jóléti rendszer-tipológiájának bemutatását követően – elemezzük a családpolitikák társadalmi hatásait az uniós országokban. Végül megvizsgáljuk a közösségi célrendszernek a nemzeti családpolitikákra gyakorolt hatását és a nemzeti politikák konvergenciájának esélyeit ennek tükrében.

1. Bevezetés

Az Európai Unió gyakorlata a társadalmpolitika területén a nyílt koordináció módszerén alapul, így nem rendelkezik közösségi szintű, direkt szociálpolitikával. Ennek megfelelően a családpolitika terén sem születnek kötelező érvényű döntések. Az unió által kitűzött és időről időre újrafogalmazott célrendszer azonban hatással van a nemzeti szociálpolitika jogszabályi környezetére és gyakorlatára. Az Európai Tanács lisszaboni ülésén (2000. március) négy társadalmpolitikai célt fogalmaztak meg, melyeket Nizzában a testület még ugyanabban az évben (2000. december) el is fogadott: 1. a gazdasági aktivitás növelése, 2. a kiszámítható és fenntartható nyugdíjrendszer, 3. a minőségi és fenntartható egészségügyi szolgáltatások, és 4. a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem.

A közösségi szintű gondolkodást több tényező hívta elő. Ezek közül a legfontosabbnak az utóbbi évtizedekben lezajlott demográfiai változásokat tekinthetjük. Az, hogy a termékenység tartósan reprodukciós szint alá csökkent, hogy megváltozott a háztartások összetétele és a generációk és a párok együttélési szokásrendje, hogy előregedtek a társadalmak –

¹ A tanulmány Gábos (2004) alapján íródott. A szerző köszönetet mond Szívós Péternek a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségéért. A fennmaradt hibákért a felelősség kizárólag a szerzőt terheli.

ez mind érezhető hatást fejt ki a társadalmi újraelosztás korábban kialakított és elfogadott módozataira, ráadásul a jövőben e hatás fokozódására lehet számítani. A lisszaboni célrendszer összetétele jól mutatja, hogy a nem politikai-intézményi kihívások közül a demográfiai, mindenekelőtt az európai társadalmak öregedése a legkritikusabb, s ez döntően meghatározta az első három cél megfogalmazását.

A negyedik, a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem részben kiegészíti, részben azonban keresztbe metszi a többit. Oly módon érinti a családpolitikát, hogy – az empirikus kutatások eredményei szerint – a szegénnyé válásnak fontos meghatározója a gyermekek száma, így a gyermekek felé átcsoportosított jövedelmek csökkentik a szegénység kiterjedését és életkori meghatározottságát.

Az alábbiakban általunk használt definíció alapvetően megegyezik a statisztikai megközelítéssel. Ennek értelmében családpolitikán a kifejezetten a gyermek jogán járó, vagy a gyerek megszületéséhez, neveléséhez kötődő, pénzbeni és természetbeni ellátásokat, szolgáltatásokat, illetve jogi szabályozásokat értjük. Ez jelentős területen érintkezik a családtámogatási rendszer fogalmával.² Nem tekintjük azonban a családpolitika részének az oktatási (iskolai) és a gyermek-egészségügyi kiadásokat.

Már a bevezetőben szólnunk kell két fogalmi definícióról. A továbbiakban a *család* fogalmán olyan háztartásokat értünk, melyekben gyermekek és szülei együtt élnek. Ilyen módon a családok és a gyermekes háztartások fogalma döntő részben azonos, kivéve azokat az eseteket, melyekben az eltartott gyermekkorú tagnak az adott háztartásban senki sem a vér szerinti, nevelő- vagy örökbefogadó szülője. A tanulmányban a család és a gyermekes háztartás fogalmát szinonimaként használjuk.

A *családpolitika* legtágabb értelmében a gyermekes családok életét valamilyen módon érintő, befolyásoló szabályozásokat és ellátásokat foglalja magába. Ekképpen a családpolitika célja és eszköztársa igen változatos lehet, hatóköre kiterjedhet a szigorú értelemben vett szociálpolitikán kívüli területekre is, mint például az adórendszerre, az egészségpolitikára, a lakáspolitikára vagy akár a média szabályozására. Statisztikai értelemben, az ESSPROS által a család-gyermek funkció szociális juttatásainak besorolására támaszkodva, két jelentősebb kört különböztethetünk meg: (1) a háztartásoknak a gyermekek felneveléséhez nyújtott, pénzügyi segítséget, és (2) a gyermekeket segítő, védő társadalmi szolgáltatásokat. Ezen belül a rendszer megkülönböztet pénzbeni és természetbeni juttatásokat. Az előbbiek közé tartozik a gyermek születéséhez kötődő jövedelem-fenntartó támogatás, a szülési segély, a gyermekgondozási díj, a családi- vagy gyermekpótlék, az eltartott gyermekek utáni kiegészítés és egyéb pénzbeni ellátási forma. A természetbeni juttatások közé a bölcsődei-óvodai ellátás, az elhelyezés, az otthoni segítségnyújtás és egyéb juttatások tartoznak. Az ESSPROS rendszere azonban szigorúan csak szociális védelmi kiadásokat fogad be, így nem in-

² A tanulmány megírásához felhasznált és idézett munkák döntő többsége is hasonlóképpen határozza meg a családpolitika, illetve a családtámogatási rendszer fogalmát, előfordulhatnak azonban ettől eltérő definíciók is.

tegrálja például az ingyenes vagy támogatott iskolai étkeztetést, hacsak nem kizárólag az arra rászorulóknak részesülnek belőle.³

2. Kihívások az európai uniós tagországok családpolitikái számára: a demográfiai környezet változása és a gyermekek szegénysége

A fejlett világ, ezen belül az Európai Unió tagországainak az 1960-as években kialakult jóléti rendszerét az utóbbi időszakban több kihívás is érte. Ezek közül legfontosabbnak a demográfiai környezet megváltozását említhetjük. Ugyancsak folyamatos reagálásra kényszerülnek az ellátórendszerek a szegénység csökkentése érdekében. Bár a fejlett országokban az alacsony jövedelműek helyzete nem összehasonlítható a fejlődő országokban élőkével, a szegénység relatív megközelítése egyfelől, a fejlett országok alkotmányos alapelvei és jóléti ambíciói másfelől kiemelt célként emelik a jövedelemegyenlőtlenségek és különösen a szegénység csökkentését. A jóléti politika számára ebben a kontextusban az ún. veszélyeztetett csoportok, ezen belül is a gyermekek kiemelt jelentőségűek.

2.1. A demográfiai környezet változása

Az Európai Unió tagállamainak jóléti rendszereit érő legfontosabb, legmélyebben ható kihívást talán a demográfiai környezet megváltozása, illetve annak a belátható jövőben várható alakulása jelenti. Ezek közül is a legjelentősebbnek 1. a termékenység, a gyermekvállalási hajlandóság csökkenését, 2. a házassági minták változását, illetve ezek következményeként 3. a népesség öregeződését, valamint 4. a családok összetételében, a család- és háztartástípusokban bekövetkező változásokat tekinthetjük.⁴ Az itt említett demográfiai trendek között bonyolult ok-okozati kapcsolat van. Az alábbiakban nem törekszünk ezek teljes bemutatására, csupán jelezni szeretnénk azokat a fontosabb problémákat, melyekkel az európai jóléti társadalmaknak szembe kell nézniük.

2.1.1. AZ ALACSONY TERMÉKENYSÉG

A fejlett országokban a termékenység csökkenésének kezdete jellemzően a 19. század második felére tehető. A gyermekvállalási hajlandóság csökkenése azonban csak a 20. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben kezdett komolyabb fejtörést okozni a politikai döntéshozók számára. Ekkorra ugyanis több nyugati országban is tartósan a reprodukciós szint alá süllyedtek az éves termékenységi mutatók. Ezzel párhuzamosan az ötvenes-hatvanas évek gazdasági fellendülését nagyarányú, a munkaerő-

³ Eurostat (1996).

⁴ Az európai társadalmak öregeződését az Európai Bizottság által a 2006–2010 közötti időszak szociális napirendjét meghatározó kihívások és lehetőségek feltérképezésére felkért, neves kutatók alkotta nemzetközi munkacsoport – a keleti bővítés és a globalizáció mellett – a három legfontosabb kihívás egyikének nevezte (COM, 2004).

TANULMÁNYOK

igényt kielégítő, majd inkább politikai okokra visszavezethető bevándorlási hullám kísérte, melynek hatásai nyomán az immigráció mint alternatíva vonzereje csökkent.

Az Európai Unió országaiban 1960-ban a teljes termékenységi ráta minden országban a reprodukciós szinthez szükséges 2,1–2,2-es érték felett volt (1. ábra). A legtöbb országban már a hetvenes évek közepére jelentős csökkenés következett be, harminc évvel később ezt már egyetlen tagállam esetében sem mondhatjuk el, de a 2,0-es értéket is csak Svédország és Írország érte el ekkor. 1990 és 2001 között – a svédországi termékenységcsökkenés kivételével – jelentős változást nem tapasztalunk, egyes országokban a mutatók még növekedtek is (Benelux államok, Franciaország, Dánia).

1. ábra A teljes termékenységi arányszám alakulása az Európai Unió tagországaiban, 1960–2001

Forrás: Council (2003)

Egyes hipotézisek szerint az éves termékenységi mutatók alacsony értékei nem függetleníthetők a gyermekvállalási kor kitolódásától. A gyermekvállalási hajlandóság csökkenése nem annyira drasztikus, mint amit a megfigyelt adatok mutatnak, csupán a születések időzítése miatt észleljük ilyen alacsonynak. A most, illetve a nyolcvanas-kilencvenes években propagatív korú női kohorszok esetében tehát nem találkozunk majd a befejezett termékenység nagymértékű csökkenésével. Ezért arra számíthatunk, hogy a teljes termékenységi arányszám a jövőben enyhén növekedni fog. Ez részben meg is figyelhető a kilencvenes évek második felében.⁵

⁵ Erről bővebben lásd Bongaarts–Feeney (1998). A szerzők olyan számítási módszert javasoltak, mely az időzítési hatástól megtisztított teljes termékenységi arányszámot eredményezi.

Mások azt állítják, hogy nem elsősorban időzítési problémáról van szó, hiszen a későbbre tolódó első születeket kisebb valószínűséggel követik magasabb sorszámúak. Emellett egyre gyorsabban terjed a fejlett társadalmakban a szándékos gyermektelenség is.⁶ Ezen álláspont szerint tehát összességében közép- és hosszú távon is a termékenység további csökkenésére számíthatunk.

2.1.2. HÁZASODÁS ÉS VÁLÁS

A hatvanas évektől kezdődően a fejlett országokban jelentősen átalakultak az együttélési minták, így az Európai Unió tagállamaiban is. Ennek jelzőszámai a házassodások arányának tartós csökkenése. Az 1000 lakosra jutó házasságok száma az elmúlt 40 évben 8-ról 4,9-re csökkent (2. ábra). Ezzel párhuzamosan folyamatosan nőtt az első házasságkori átlagéletkor. 1991 és 2001 között ez a mutató 1,5–2,5 évvel növekedett az unió tagországaiban. Az együttélési minták változásának másik mutatója a válási arányszámok növekedése. Míg a hatvanas években 15 házasságra jutott egy válás, addig ma már minden harmadik házasság végződik válással.

**2. ábra Házassodás az Európai Unióban, 1960–2001
(1000 főre jutó házasságok száma)**

Forrás: Council (2003)

Megjegyzés: Görögország esetében a 2001-esként feltüntetett adatok 2000-ből származnak

Végül meg kell említenünk a házasság nélküli együttélés gyors terjedését, illetve a házasságon kívüli születések arányának növekedését. Az együttélések a skandináv államokban, Franciaországban és Nagy-Britanniában a leginkább, a mediterrán országokban és Írországban a legke-

⁶ Az akaratlagos gyermektelenség magyarázatának elméleteiről lásd Keilman (2003: 15-18).

TANULMÁNYOK

vésbé elterjedtek. A házasságon kívüli születések aránya átlagosan mintegy a másfélszerese a kilencvenes évek fordulóján megfigyeltnek, és többszöröse a hatvanas-hetvenes években tapasztaltaknak (3. ábra). A növekedés az 1990 óta eltelt időszakban is minden tagországra jellemző, kivételt csupán Dánia jelent, ahol a kilencvenes évek folyamán mindvégig 45 százalék körül alakult a házasságon kívüli születések aránya.

3. ábra *A házasságon kívüli születések száma az Európai Unióban, 1960–2001 (100 születésre vetítve)*

Forrás: Council (2003)

Megjegyzés: Görögország esetében az első adatpont 1965-ből való. Olaszország és Spanyolország esetében a 2001-esként feltüntetett adatok 2000-ből származnak.

2.1.3. A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSE

A népesség öregedése alapvetően két okra vezethető vissza. A termékenység csökkenése nyomán a belépő kohorszok száma egyre alacsonyabb. Másrészt a várható élettartam növekedése nyomán az emberek egyre tovább élnek. A folyamatot érintik továbbá a népesség életkor szerinti összetételének egyenetlenségei (a baby-boom generáció kiugróan magas létszáma), valamint a vándorlások is.⁷

E két demográfiai folyamat összegződéséeként az Európai Unió tagországaiban a 60 év feletti korosztályok aránya a hatvanas évek óta erőteljesen, 16 százalékról 21 százalékra növekedett a népességben belül. A legnagyobb növekedést Olaszországban, Görögországban és Németországban tapasztalhatjuk. A folyamat azonban még csak a kezdeténél tart, hatása igazán csak a következő évtizedekben fog érződni. A 60 év feletiek aránya 2050-re Európában az előreszámítások szerint 37 százalékra

⁷ COM(2002c: 3).

nő a népességen belül⁸, a 65 év felettek aránya az Európai Unióban pedig a 2000-es 16 százalékról 2050-re 29 százalékra emelkedik.⁹ A legfrissebb, 2003. január 1-jei adatok szerint a 65 éves és idősebb népesség aktív korúakhoz (15–64 év) viszonyított száma Olaszországban és Svédországban a legmagasabb (27 százalék), míg Hollandiában és Luxemburgban a legalacsonyabb (20, illetve 21 százalék).¹⁰ Az idős népesség belső szerkezete is módosul, a nagyon öregek (80 év felettek) arányának számottevő növekedése várható az előttünk álló időszakban. Az Európai Bizottság várakozásai szerint a folyamatra az unió keleti bővítése nem lesz érezhető hatással.

A folyamat egy másik mutatója a 60 év felettek aránya a 20–59 évesek számához viszonyítva, mely az 1960-ban mért 29,4 százalékról mostanra 38,6 százalékra nőtt az unió jelenlegi területén. Ha az eltartotti arányt a 15–64 éveseknek a 65 év felettekhez viszonyított arányaként értelmezzük, akkor az előreszámítások szerint az 4-ről 2-re, tehát a felére csökken 2000 és 2050 között.¹¹

2.1.4. A CSALÁDÖSSZETÉTEL VÁLTOZÁSAI, CSALÁDTÍPUSOK

Az előzőekben tárgyalt demográfiai folyamatok a családok összetételének változását eredményezték.¹² Egyúttal a családtípusok összességének szerkezetében is módosulásokat figyelhettünk meg. Ilyen változásoknak tekinthetjük az átlagos családnagyság, a gyermeces családok számának és a két- vagy többgyermekes családok arányának csökkenését, továbbá az egyszemélyes, illetve az egyszülős családok arányának növekedését.¹³ A kutatások azt igazolják, hogy a termékenység csökkenésének jelentős a hatása az átlagos háztartáslétszám és a két- vagy többgyermekes családok arányának csökkenésére.¹⁴

2.2. A gyermekek szegénysége

2.2.1. FOGALMI ÉS MÓDSZERTANI KITÉRŐ

Az Európai Unió a világ legfejlettebb térségeinek egyike, lakosainak átlagos jövedelme pedig a legmagasabbak között van. A szegénységről való gondolkodás, a társadalmi probléma leírásakor alkalmazott módszertan és a leküzdéséhez választott eszközrendszer ezért lényegesen különbözik attól, amit a fejlődő vagy harmadik világbeli országok esetében adekvátnak tarthatunk. Nem véletlen, hogy ezen a téren lényeges változás történt az unió mint gazdasági társulástól a szorosabb politikai és társadalmi együttműködés, a tág értelemben vett állampolgári közösség

8 COM (2002c: 4).

9 Rodríguez-Pose (2002).

10 Council (2003).

11 COM (2002c: 6), illetve Rodríguez-Pose (2002).

12 Az alacsony termékenység hatásairól lásd Pinelli, Hoffman-Nowotny and Fux (2001) és Keilman (2003).

13 Lásd Keilman (2003).

14 Lásd Keilman (2003).

felé való elmozdulás során. Így a szegénység fogalmát a társadalmi kirekesztettség (social exclusion), a relatív jövedelmi szegénység koncepcióját a többdimenziós szegénységmegközelítés, a jövedelmi hátrányok (döntően segélyezési rendszeren keresztül végzett) kiegyenlítését pedig az a politikai gyakorlat vette át, amely alapvetően a széles értelemben vett erőforrásokhoz való hozzájutás esélyeinek kiegyenlítésén, és a foglalkoztatáson keresztül realizálódó jövedelemszerzés preferálásán alapul. A társadalmi kirekesztettség fogalmában az adott társadalom által normálisnak, elfogadhatónak tartott életminőségi sztenderdektől való megfosztottság jelenik meg alapvető problémaként, melynek csak egyik – igaz, legfontosabb – eleme az alacsony jövedelem. Emellett olyan, az európai társadalmak fejlődése során kialakult életminőség-mutatók is szerepet játszanak, mint a vagyoni helyzet, az egészségi állapot, továbbá a társas kapcsolatok megléte, vagy a munkahely megléte. Az utóbbi időben egyre több, a fogalom operacionalizálását célzó kutatás lát napvilágot, s ezzel párhuzamosan az empirikus adatgyűjtés is afelé tart, hogy megengedje a kiterjesztett szegénységfogalom mérését, nemzetközi összehasonlításban is.¹⁵

Az alábbiakban először a jövedelmi szegénység trendjeit tekintjük át, majd röviden kitérünk a többdimenziós szegénységmegközelítésből származó eredmények ismertetésére is.

A relatív jövedelmi szegénység koncepciója a háztartások, illetve azok tagjainak szegénységét úgy határozza meg, hogy jövedelmüket a társadalom többi tagjainak jövedelmével hasonlítja össze. A kijelölt szegénységi küszöbnek megfelelően szegénynek tekinthetünk valakit, ha jövedelme a társadalomban mért jövedelmek átlagának egy adott hányadánál (pl. felénél) alacsonyabb, vagy ha a legalacsonyabb jövedelmi tizedbe, esetleg ötödbe tartozik. A legelterjedtebb mérési mód azonban az – és az Európai Unió is ezt preferálja –, amely a leggyakoribb (medián)jövedelem százalékában fejezi ki a szegénységi küszöb mértékét. További kérdésként merül fel a jövedelmi szegénység meghatározásakor, hogy valakit az adott ország vagy az unió társadalmának jövedelemeloszlása alapján tekintünk-e szegénynek.¹⁶

A jövedelmi szegénység elemzését követően vizsgálhatjuk a nem-monetáris szegénységet is. Az Európai Bizottság jelentése a szegénységről és a társadalmi kirekesztettségről (COM, 2002d) jelentős teret szentel a nem jövedelmi szegénység, a depriváció mérésének és az eredmények ismertetésének.¹⁷ A szerzők öt fő dimenzióban vizsgálják a javaktól, a szolgáltatásoktól és az egyéb szükségletektől való megfosztottságot: (1) *alapdepriváció*, tehát az alapvető szükségletek hiányos kielégítése; (2) *másodlagos* vagy fogyasztási depriváció, vagyis a háztartásokban általánosan használt, s így a társadalomban többé-kevésbé elterjedt tartós fogyasztási cikkek hiánya; (3) depriváció a *lakásfelszereltség* tekintetében; (4) a *lakás problémái*; és (5) a *lakókörnyezet problémái*. A jelentés készítői az öt dimen-

15 Lásd például Eurostat (2002a), illetve Förster et al. (2002).

16 Erről bővebben lásd Förster et al. (2002).

17 Az elemzés adatforrása az Európai Háztartás Panel (ECHP) vizsgálat volt. E módszertan és azonos adatforrás alapján Förster és szerzőtársai az elemzést kiterjesztették a 15 tagország mellett három csatlakozó országra, Csehországra, Szlovéniára és Magyarországra is (Förster et al., 2002).

zió mentén, a szükségletek, javak és szolgáltatások hiányának előfordulásából számított súlyrendszert használva egy összesített deprivációs indexet képeztek, melynek országonkénti eloszlásából kiszámították a nem jövedelmi szegénység nagyságát.¹⁸ A továbbiakban erre a deprivációs rátára támaszkodva mutatjuk be a jelentősnek a gyermekek relatív helyzetére vonatkozó eredményeit.

2.2.2. A GYERMEKEK SZEGÉNYSÉGE

A gyermekeknek a népesség átlagához viszonyított szegénységi kockázata nagymértékben függ attól, hogy miként is definiáljuk a jövedelmi szegénységet, illetve hogy miként vesszük figyelembe a háztartások méretgazdaságosságát.¹⁹ Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az Európai Unió országainak többségében a gyermekek, illetve a gyermeces családokban élők szegénységi kockázata magasabb az átlagosnál, miközben vannak olyan országok, ahol a gyermekek szegénysége alatta marad az átlagos értéknek.²⁰ Ez utóbbi csoportba a skandináv államok, Belgium, Luxemburg és Franciaország tartozik, míg az Egyesült Királyságban, Németországban, Hollandiában és Görögország kivételével a dél-európai államokban a gyermekek a szegénység és a társadalmi kirekesztettség által leginkább veszélyeztetett csoportok között vannak. A szegénységi mérőszámok érzékenységét és egyúttal a gyermekek átlagnál magasabb szegénységi kockázatát jól illusztrálja a Sutherland tanulmányában található táblázat (Sutherland, 2001: 20), mely több, a kilencvenes évek közepére vonatkozó számítást foglal össze a teljes népességben és a gyermekek körében, különböző paraméterek használatával mért szegénységi rátákról. A gyermekek körében a szegénység kiterjedése minden országban magasabbnak bizonyult a teljes népesség körében mértnél, az ún. OECD I. ekvivalencia-skála és a nemzeti szinten mért mediánjövedelem 50 százaléka mint szegénységi küszöb használata során. Ezzel szemben, amikor a nemzeti szinten mért jövedelmeket vásárlóerő-paritáson (PPS) vették figyelembe, és a 15 EU-tagországban élők átlagjövedelmének felét tekintették szegénységi küszöbnek, a gyermekek szegénysége tíz országból csupán négy esetében volt magasabb az átlagosnál.

A gyermekek szegénységét idősorosan elemezve Oxley és szerzőtársai (1999) megállapítják, hogy összességében nem beszélhetünk a helyzet általános romlásáról, tehát a jövedelmi szegénység „elgyermekesedéséről”. A gyermekszegénység növekedését lehetett megfigyelni a nyolcvanas-kilencvenes években Németországban, Hollandiában, Olaszországban és az Egyesült Királyságban.²¹ Ez a negatív irányú változás mindenekelőtt

18 A részletes módszertani leírást lásd Eurostat (2002a: 76–79. illetve 167.).

19 A relatív jövedelmi koncepción belül több szegénységdefinícióval is találkozunk az elemzésekben, aszerint hogy az egy háztartástagra jutó jövedelem számításakor milyen fogyasztási súlyokat rendelnek a személyek mellé, és hogy milyen szegénységi küszöböt használnak. Mivel az ekvivalencia-skálák konstruálása jellemzően a háztartásban élők életkora alapján történik, az egyenlőtlenségi és szegénységi mérőszámok a használt skála függvényében jelentősen eltérhetnek az életkori csoportokban vagy háztartástípusok szerint.

20 Az uniós tagországokban élő gyermekek jövedelmi szegénységét tágabb nemzetközi összehasonlításban lásd Bradbury és Jántti (1999), Oxley et al. (1999), illetve OECD (2004).

21 Oxley et al. (1999: 14).

az egykeresős családok szegénységének dinamikájára vezethető vissza a jelzett időszakban. Máshol azonban – mindenekelőtt a skandináv államokban – a gyermekek szegénysége csökkent is a nyolcvanas és a kilencvenes évtized közepének időszakát összehasonlítva. A szerzők azt is bemutatják, hogy a gyermekek szegénységi kockázata – tehát a gyermekek szegénységi rátája a teljes népességéhez viszonyítva – az uniós tagországok közül csupán Hollandiában nőtt.²²

Az OECD legfrissebb adatai arról tanúskodnak, hogy a gyermekek szegénységi kockázata a kilencvenes évek második felében sem változott jelentősen a fejlett országokban.²³ Az uniós tagországok közül a skandináv országokban, Belgiumban és Görögországban a gyermekek szegénységi kockázata átlag alatti, és a vizsgált időszakban nem is változott számottevően. Azon országok közül, ahol a szegénység előfordulásának valószínűsége magasabb a gyermekek között, mint a teljes népességben, a szegénységi kockázat jelentős növekedését figyelhettük meg a kilencvenes évek közepe és 2000 között Ausztriában, Németországban és Portugáliában.²⁴ Csökkent viszont a gyermekek szegénysége a népesség átlagához viszonyítva az Egyesült Királyságban, Olaszországban és Írországban. A kép tehát meglehetősen összetett. A gyermekek között a szegénység előfordulása és a szegénység kockázatának időbeli változása jelentős eltéréseket mutat országonként, ám ezek a változások nem egy irányba mutatnak, így nem beszélhetünk általában a gyermekek elszegényedéséről.

A gyermekek helyzetét vizsgálhatjuk oly módon is, hogy a háztartás rájuk eső jövedelmét az átlagértékéhez viszonyítjuk. Az alábbiakban mindezeket a számításokat a már idézett, az Európai Bizottság által a szegénységről és társadalmi kirekesztettségéről készített jelentés alapján tesszük, ami azt is jelenti, hogy a továbbiakban minden adat az Eurostat által használt ekvivalencia-skálával számolt, éves háztartás-jövedelem alapul, a szegénységi küszöb pedig minden esetben az ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékát jelenti.

A relatív jövedelmi helyzet vizsgálatakor is azt tapasztaljuk, hogy a gyermekek, illetve a gyermekes családokban élők helyzete minden országban – változó mértékben, de – számottevően rosszabb a népesség átlagánál. A gyermekek relatív helyzete Görögországban a legkedvezőbb, ez az egyetlen ország, ahol jövedelmük nem különbözik az átlagostól. Viszonylag magas arányok jellemzik a skandináv államok közül Finnországot (az átlag 96 százalék) és Dániát (95 százalék). Az átlagos értéktől vett legnagyobb különbséget Németországban és az Egyesült Királyságban (17–17 százalékpont), illetve Hollandiában mérték (15 százalékpont). Ugyancsak az átlagnál alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek az unió minden országában a 18–24 éves fiatalok.²⁵

22 Oxley et al. (1999: 14–15).

23 OECD (2004: 20).

24 Ugyancsak nagymértékű növekedés jellemzett két újonnan csatlakozó országot, Csehországot és Magyarországot ebben az időszakban. A 2000-es adatok szerint a gyermekek szegénységi kockázati mutatója e két országban volt a legnagyobb az OECD által vizsgált országokban.

25 EUROSTAT (2002a: 43).

Ugyanezeket a mutatószámokat nemcsak életkor, hanem a háztartások összetétele szerint is elemezhetjük. Az eredmények részben megerősítik, részben árnyalják az előzőekben leírtakat: a gyermekek kétségkívül az átlagosnál rosszabb jövedelmi viszonyok között élnek, ám relatív helyzetüket nagyban befolyásolja a háztartásban élő gyermekek és felnőttek száma. A legrosszabb helyzetben az egyszülős családok tagjai vannak, jövedelmük az unió átlagát tekintve csupán háromnegyede a teljes népességben mért átlagnak. Az országonkénti eltérések itt is jelentősek: Görögország esetében ezúttal sem találunk különbséget, az Egyesült Királyság esetében azonban az egyszülős családok jövedelme csupán a fele az átlagosnak. Ezzel szemben a kétszülős egygyermekes háztartások relatív helyzete mindenhol kedvezőbb az átlagosnál. A legjobb helyzetben ezek a családok Görögországban (jövedelmük a nemzeti átlag 118 százaléka), Írországból (117 százalék) és Dániában (116 százalék) vannak, miközben Luxemburgban (104 százalék) és Németországban (106 százalék) jövedelmük alig különbözik a nemzeti átlagtól.

Ugyanakkor azonban a két szülő jelenléte sem garantálja a viszonylag kedvező jövedelmi pozíciót. Ha a családban három vagy több gyermek van, a családban élők jövedelme – országonként változó, 10 és 30 százalékpont közötti különbséggel – elmarad a népességben mért átlagtól. Görögország ismét kivételt képez e tekintetben, hiszen a nagycsaládosok jövedelme alig marad el az átlagtól (95 százalék). A görög esettől eltekintve a legkevésbé rossz helyzetben a spanyol, az ír és a finn többgyermekesek vannak (90–90 százalék). Ezzel szemben az Egyesült Királyságban, Ausztriában, Olaszországban, Portugáliában és Belgiumban az e csoporthoz tartozók az átlag háromnegyedénél is alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek.²⁶

A gyermekek, illetve a gyermekes családokban élők szegénységi kockázata azt is megmutatja, hogy az egyszülős és a többgyermekes családok relatív jövedelmi deficitje egyben nagyobb szegénységet is jelent, bármelyik uniós tagországra figyelünk is. A 4. ábra – az előzőekhez hasonlóan – ugyancsak három háztartástípus, az egyszülős, a kétszülős egygyermekes, valamint a kétszülős többgyermekes családok szegénységi kockázatát mutatja be. A tagországok átlagát tekintve az egyszülős családok tagjainak szegénységi kockázata éppen a kétszerese, a kétszülős többgyermekeseké pedig közel a kétszerese az átlagnak. Eközben a kétszülős egygyermekes háztartásokban élők szegénysége lényegesen az átlagos szint alatt marad. Külön-külön is vizsgálva a tagországokat, láthatjuk, hogy az egyszülős családok tagjainak helyzete különösen súlyos Hollandiában (4-szeres), Németországban (3,3) és az Egyesült Királyságban (3,1). Viszonylag alacsony kockázat jellemzi e családokat Dániában és Finnországban (1,1–1,1). A három és többgyermekes családokban élők szegénnyé válásának kockázata Németországban (3,8) és Portugáliában (2,4) a legnagyobb, míg Dániában (0,7), Finnországban (1,0), Svédországban (1,2) és Görögországban (1,2) a legkisebb. Az egygyermekeseket minden tagországban lényegesen kisebb valószínűséggel találjuk a szegények között, mint egy véletlenszerűen kiválasztott állampolgárt (4. ábra).

26 EUROSTAT (2002a: 47).

TANULMÁNYOK

Tovább árnyalhatjuk a képet, ha érdeklődésünket kiterjesztjük a szegénység dinamikájára is, melyhez a háztartások helyzetére vonatkozóan a követéses, vagyis longitudinális vizsgálatkor kapott eredményeket használhatjuk. Eszerint a tartósan szegények között számottevően magasabb a gyermekesek aránya, mint a teljes népességben.²⁷ Az elemzések azt is igazolják, hogy a gyermekes családok tagjainak körében nagyobb a valószínűsége a szegénnyé válásnak, mint a teljes népességben, miközben a szegénységből való kilépése az átlagosnál kisebb. A szegénység dinamikája jelentős eltéréseket mutat az uniós országokon belül. Az alacsony gyermekszegénységű Dániában a szegénységbe való belépés kockázata alacsony, míg az Egyesült Királyságban – európai uniós összehasonlításban is – rendkívül magas.²⁸ Az Európai Bizottság jelentésében bemutatott eredmények azt is elárulják, hogy az egyszülős és a három- vagy többgyermekes családokban élők – egy-két kivételtől eltekintve – minden országban számottevően nagyobb eséllyel kerülnek a tartósan szegények közé, mint a „pár két gyermekkel” típusú háztartásban élők.²⁹

4. ábra Egyes háztartástípusok szegénységi kockázata az Európai Unió tagországaiban, 1997 (%)

Forrás: COM (2002d)

A gyermekek, illetve a gyermekes háztartásokban élők nem jövedelmi szegénysége sok hasonlóságot, ugyanakkor több különbséget is mutat, ha a jövedelmi szegénység uniós mintáival vetjük össze. A gyermekek depriváltsága, jövedelmi szegénységükhöz hasonlóan, számottevő mértékben meghaladja a népesség átlagát. A – Svédország nélkül számított

²⁷ Gábos és Szivós (2003: 23).

²⁸ Gábos és Szivós (2003: 23).

²⁹ EUROSTAT (2002a: 68–69).

– 14 uniós ország átlagát tekintve, a 18 évnél fiatalabb népesség deprivációs indexe mintegy 10 százalékkal magasabb az átlagnál, de a 18–24 évesek esetében is megfigyelhetünk egy 5 százalékos elmaradást. A első csoport esetében az átlagosnál rosszabb helyzet minden tagországra jellemző, a 18–24 éveseket vizsgálva azonban megállapíthatjuk, hogy deprivációs kockázatuk Ausztriában, Portugáliában és az Egyesült Királyságban alacsonyabb az átlagosnál. A fiatalok deprivációs hátránya ugyanakkor lényegesen kisebb, mint amit a jövedelmi helyzet esetében megfigyelhettünk.³⁰

5. ábra Egyes háztartástípusok deprivációs kockázata az Európai Unió tagországaiban, 1997 (% , átlag = 100)

Forrás: COM (2002d)

Hasonló megállapításokat tehetünk a deprivációs kockázat háztartástípusonként elvégzett vizsgálatok is. Akárcsak a jövedelmi szegénység esetében, ezúttal is az egyszülős és a kétszülős többgyermekes családok tagjainak kockázata a legmagasabb, nemcsak a gyermekes háztartások között, hanem a teljes népességben is.³¹ Míg azonban az egyszülős és a többgyermekes háztartásokban élők kétszer, vagy közel kétszer nagyobb valószínűséggel váltak szegénnyé a jövedelmi dimenzióban, mint egy átlagos személy, addig e csoportok deprivációs kockázata csupán 1,3–1,5-szörös (5. ábra). A görög (0,94) és finn (0,96) többgyermekesek az átlagosnál kevésbé depriváltak a vizsgált dimenziókban. A legmagasabb deprivációs kockázatot a brit (1,7), a portugál (1,6), a német (1,5) és a luxemburgi (1,4) nagycsaládosok esetében figyelhetjük meg. Az egyszülős családokban élők között a legalacsonyabb értékeket a görögök, a spanyolok és a portugálok esetében figyelhetjük meg (1,04 és 1,1 között). Több

30 EUROSTAT (2002a: 83).

31 EUROSTAT (2002a: 82).

mint kétszeres azonban az e háztartástípusokban élők deprivációs kockázata Hollandiában és Németországban. A longitudinális vizsgálatok szerint, a jövedelmi szegénységhez hasonlóan, a depriváció is többnyire ugyanazokat érinti, sőt, a probléma a nem jövedelmi dimenzióban még súlyosabb is.³²

3. Válaszok a jóléti rendszerben

3.1. Általános érvek a családpolitika fenntartása mellett

A családpolitika pénzügyi és természetbeni eszközei lényegében erőforrások átcsoportosítását jelentik a társadalom – adott időpontban – gyermektelen tagjaitól a gyermekesek felé. Több olyan okot sorolhatunk fel, melyek a családtámogatási rendszerek létét legitimálják.

A családokat támogató ellátások egyrészt a termékenység növelését célozhatják, mely – mint láttuk – a fejlett országok demográfiai problémái közül nem csupán az egyik, hanem több más legfontosabb gondnak is kiváltó oka. Ezen a ponton feltehetjük a kérdést: vajon számíthatunk-e az anyagi ösztönzők pozitív hatására a gyermekvállalási hajlandóság befolyásolásában? A termékenység magyarázatai közül a legtöbb elismeri az anyagi szempontok meglétét, a gyermeknevelés legtágabb értelemben vett költségeinek figyelembevételét a szülők döntései során, a közgazdasági elméletek modelljei pedig kifejezetten ezeken az előfeltevéseken alapulnak. Ebben a kontextusban a családtámogatási rendszer ellátásai, melyek jogosultsága gyermekhez kötött, csökkentik a gyermeknevelés költségeit, így – az említett közgazdasági elméletek predikciója szerint – növelik a termékenységet.³³ Ez a hatás a politikai döntéshozók akaratától független (implicit) is lehet. Az uniós tagországok közül nem mindegyik folytat népesedési célokat is követő családpolitikát, ám Franciaország vagy Svédország esetében erről minden kétséget kizáróan beszélhetünk. Az empirikus kutatások jellemzően megerősítik az elméleti hipotéziseket, miközben az eredmények a politikai beavatkozás korlátaira is figyelmeztetnek.³⁴

A gyermekesek felé irányuló újraelosztás mellett egy másfajta igazságossági érv is szól. Eszerint a modern jóléti államokban a gyermeknevelés költségei egyéni, míg annak hasznai társadalmi szinten jelentkeznek azáltal, hogy a gyermek később az adó- és járulékfizetése révén a mindenki által elérhető jóléti programok finanszírozójává válik. Igazságos tehát, ha a társadalom részt vállal a gyermeknevelés terheiből. Ez az érvelés egyszerűen visszavezet minket a demográfiai, s egyúttal hatékonysági érveléshez, amennyiben a gyermek előbbiekben leírt közjóság-

32 COM (2002d: 92).

33 Ez a hipotézis megfogalmazható a közgazdaságtan rivalizáló termékenységi magyarázatainak mindegyike, így a „tartós fogyasztási jószág” és a „befektetési jószág” megkülönböztetés alapján is.

34 A családtámogatások termékenységi hatásait vizsgáló empirikus kutatások eredményeinek összefoglalását lásd Gauthier és Hatzius (1997), magyarul Gábos (2003a), a magyarországi adatokon végzett elemzések eredményéről pedig lásd Gábos (2003b).

jellege – a társadalom szempontjából – szuboptimális kínálathoz, vagyis a termékenység csökkenéséhez vezet. A családpolitikára tehát tekinthetünk úgy is, mint a jóléti intézmények negatív termékenységi hatásainak korrekciójára, magán a jóléti rendszeren belül.

Kiegészítésül azt is meg kell említenünk, hogy a modern jóléti állam intézményeinek kiadásait markáns korprofil jellemzi, tehát az ellátások számottevő hányada valójában az életpálya aktív és inaktív szakaszai között allokálja a jövedelmeket, az együtt élő generációk közötti transzferáramlás révén.³⁵ A családtámogatási rendszer ellátásai így az aktívaktól a fiatal inaktívak felé történő jövedelem-átcsoportosítást jelentik.

Végül a jövedelmek társadalmilag igazságos elosztásának kívánalma is állhat a családtámogatási rendszerek fenntartása mögött. Ezen érvelés szerint a gyermekeknek, illetve a gyermekes családok tagjainak nyújtott támogatások a szegényekkel való szolidaritás általános elve érvényesítésének hatékony eszközei, amennyiben a szegénység és a társadalmi kirekesztettség által leginkább veszélyeztetett csoportok egyikét célozzák. A vertikális újraelosztás mellett azonban nemcsak igazságossági, hanem hatékonysági érvek is szólhatnak, például az állam hosszú távú pénzügyi kötelezettségeinek csökkentése vagy egyes negatív externális hatások elhárítása.³⁶

3.2. A családpolitika súlya és annak időbeli változása az Európai Unióban

Annak ellenére, hogy az európai országokban a jóléti rendszerek kialakulása nagyjából azonos időszakra tehető, a jövedelmek újraelosztásának elveiben és az ezekből fakadó intézményi megoldásokban jelentős eltérések tapasztalhatók. Esping-Andersen (1990) klasszikussá vált munkája három, egyértelmű karakterjegyet mutató, továbbá egy negyedik, kevésbé homogén jóléti rendszertípust ír le.³⁷ A szerző az európai országokat ezt követően e négy típusban – szociáldemokrata, konzervatív-korporatista, liberális és mediterrán modellbe – sorolja. Esping-Andersen tanulmányának hatására e területen több munka is született, melyek egyrészt az eredeti tipológiát módosították, mások viszont más szempontokat is beemelték az elemzésbe és ennek megfelelően sorolták be az országokat. A jóléti modelltipusok ilyen besorolása általánosan elfogadottá és használatossá vált, többek között az Európai Unió által kiadott publikációkban is.³⁸ A jóléti rendszer karakterjegyei a családpolitikára, a családtámogatási rendszer ellátásaira, intézményeire is jellemzőnek mondhatók. Történtek olyan próbálkozások is, melyek a családra irányuló politika jellemzői szerint kategorizálták Európa országait.³⁹ Eszerint megkülönböztethetünk:

³⁵ A magyar jóléti rendszer kiadásainak korprofilját lásd Gál-Simonovits-Szabó-Tarcali (2000), illetve Gál (2003). Ugyanitt található a nemzetközi kitekintést is a témában.

³⁶ Lelkes (2003: 88).

³⁷ Esping-Andersen (1990).

³⁸ COM (2003: 137).

³⁹ Castles (1993), Pfennig és Balle (2000), idézi Frick és Kuchler (2003).

TANULMÁNYOK

- a) liberális, nem beavatkozó politikát: Egyesült Királyság és Írország,
- b) gyenge jóléti államot, de erős rokoni kapcsolatokkal: Görögország, Olaszország, Spanyolország és Portugália,
- c) gyermekorientált politikát: skandináv országok,
- d) kevésbé családorientált politikát: Németország és Ausztria,
- e) erőteljesen családorientált politikát: Franciaország, Belgium, Luxemburg.⁴⁰

A továbbiakban e fogalmi keretet is felhasználjuk elemzésünkhöz, oly módon, hogy az esping-anderseni klasszikus tipológiára támaszkodtunk, de a konzervatív-korporatista modellen belül a családpolitikák különbözőségeit is figyelembe vesszük. Az unió tagországainak e tipológia szerinti besorolását, a különböző jóléti modellek jellemzőit és az utóbbi évtizedek fontosabb, az adott típusra jellemző társadalmi-demográfiai folyamatait az 1. táblázat tartalmazza.

A családpolitikára fordított kormányzati erőfeszítések egyik, nemzetközi összehasonlításban is jól értelmezhető mutatója az egy gyermekre jutó ellátások relatív, az egy főre jutó GDP arányában kifejezett összege. Ennek nagyságrendjét vizsgálva az uniós tagországokban meglehetősen nagy szóródást tapasztalunk. Az 1999-es adatok szerint az így számított mutató értéke Dániában és Svédországban, tehát a szociáldemokrata modellbe sorolt államokban a legmagasabb (14–15 százalék), míg Olaszországban, Portugáliában (4–4 százalék) és Spanyolországban (2 százalék), tehát a mediterrán modellhez tartozó országokban a legalacsonyabb.⁴¹ Időben figyelve a mutató változásait, az országok többségében annak növekedése figyelhető meg a kilencvenes évek folyamán. Ugyancsak jelentős különbségek mutatkoznak az egyes országok között aszerint, hogy a gyermeknevelési támogatásokon belül mekkora súlya van a pénzügyi és a természetbeni ellátásoknak. Dánia és Svédország esetében a természetbeniek az összes ilyen jellegű kiadás többségét, Finnországban pedig a felét teszik ki, a többi országban azonban a pénzügyi ellátások dominálnak.⁴²

Ugyancsak a családpolitika súlyának növekedését jelzi az anyasági – tehát a szüléshez és a gyermeknevelés kezdeti időszakához kapcsolódó – ellátásokra fordított kiadások növekedése az unió legtöbb tagországában a kilencvenes évek folyamán. A születések számának csökkenése mellett az évtized első felében csupán három országban, Görögországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban csökkent a kiadások vásárlóerőparitáson számított mértéke, így az uniós átlag növekedést mutat ebben az időszakban. A legmagasabb értékek (3 százalék feletti) Németországot, Olaszországot, Ausztriát és Portugáliát jellemezték. Az 1994 és 1999 közötti időszak is hasonló képet mutat: a születések kisebb arányú csökkenése mellett nyolc országban nőtt, négyben (Ausztria, Finnország, Svédország és az Egyesült Királyság) pedig csökkent az anyasági támo-

40 Lásd Frick és Kuchler (2003). Hollandia besorolása e tipológián belül nem egyértelmű.

41 Ezeket az arányokat ugyanakkor jelentősen befolyásolja a gyermeknevelés fogyasztási költségeit csökkentő ellátások folyósításának módja. Több országban ugyanis számottevő a gyermekek után járó adókedvezmények súlya, ami az itt közölt adatokban nem jelenik meg. (COM, 2002a: 26).

42 COM (2002a: 26–27).

gatásokra fordított kiadások mértéke, miközben Németországban változatlan maradt. A legnagyobb, 4 százalékot meghaladó növekedést Dániában, Spanyolországban, Franciaországban, Írországban, Olaszországban és Portugáliában regisztrálták. Az egy születésre jutó kiadásnak az egy főre jutó GDP-hez viszonyított aránya Finnországban (65 százalék) és Svédországban (közel 60 százalék) volt a legmagasabb, míg Portugáliában (10 százalék), Írországban és az Egyesült Királyságban (5–5 százalék körül) a legalacsonyabb az évtized végén.⁴³

A legfrissebb, 2000-es adatok alapján a családtámogatásra fordított kiadások szociális transzfereken (beleértve a nyugdíjakat is) belüli aránya a 15 EU-tagország átlagában 8,2 százalék. Az egyes országok adatai viszonylag nagy szóródást mutatnak az átlagérték körül: Luxemburgban például 17 százalék, míg Spanyolországban 3 százalék alatt van. A mutató azonban nemcsak az adott kormányzat preferenciáit tükrözi, hanem nagymértékben függ a társadalom demográfiai összetételétől is, mely befolyásolja a nyugdíj- és egészségügyi kiadások arányát. A GDP arányában kifejezve a legmagasabb családtámogatási kiadások Dániát (3,8 százalék), Svédországot (3,5 százalék) és Finnországot (3,2 százalék) jellemzik, de rendkívül magas a Németországi arány is (3,1 százalék). Ezzel szemben Spanyolországban csupán a GDP fél százalékát, Olaszországban 1 százalékát, de Portugáliában is csak az 1,2 százalékát fordítják a gyermekes családok támogatására.

1. táblázat Az Európai Unió tagországainak besorolása a jóléti rendszer jellemzői alapján

	Országok	A jóléti modellek legfontosabb jellemzői	Főbb társadalmi-demográfiai jellemzők és folyamatok
Szociál-demokrata modell	Dánia, Finnország, Svédország,	– az állampolgári jogosultság érvényesülése az ellátásokban, – jövedelem-fenntartás az alapjövödelmen keresztül, – természetbeni ellátások szerepe jelentős, – újraelosztás mértéke nagy	– az átlagnál magasabb termékenység, viszonylag alacsony gyermek-szegénység
Konzervatív-korporatista modell	Erőteljesen gyermek-orientált politika Kevésbé gyermek-orientált politika Franciaország, Belgium, Hollandia, Németország, Ausztria, Luxemburg	– a társadalombiztosítási elv érvényesülése az ellátásokban, – a magánszektor szerepe korlátozott, – a természetbeni ellátások szerepe viszonylag korlátozott, – újraelosztás mértéke közepes	– átlagos vagy annál magasabb termékenység, több válás, átlagos gyermekszegénység – az átlagnál alacsonyabb termékenység, magas gyermekszegénység
Liberális modell	Egyesült Királyság, Írország	– rászorultsági elv, – jövedelem-fenntartás segélyezésen keresztül, – a magánszektor szerepe viszonylag nagy, – természetbeni ellátások szerepe csekély, – újraelosztás mértéke alacsony	– az átlagnál magasabb termékenység, magas gyerme-szegénység

43 COM (2002a: 27–28).

TANULMÁNYOK

	Országok	A jóléti modellek legfontosabb jellemzői	Főbb társadalmi-demográfiai jellemzők és folyamatok
Mediterrán modell	Olaszország, Spanyolország, Portugália, Görögország	– jellemzően a társadalombiztosítási elv érvényesülése, – erős rokoni kapcsolatok, – természetbeni ellátások szerepe csekély, – újraelosztás mértéke viszonylag alacsony	– kirívóan alacsony termékenység, nagyon magas gyermekszegénység

Megjegyzés. A besorolás Esping-Andersen (1990), Castles (1993), továbbá Pfennig és Balle (2000) alapján készült.

A készpénzes ellátások arányának vizsgálata az összes családtámogatási kiadásokon belül valamelyest képet ad az egyes országok, kormányzatok preferenciáiról a gyermekes családok támogatásának módozatait illetően. A két skandináv országban, Dániában és Svédországban a készpénzes támogatások csak kisebb hányadát, mintegy a 30 százalékát jelentik az európai összehasonlításban egyébként kiemelkedően magas családtámogatásoknak. Szintén nem domináns a készpénzes kiadások szerepe a harmadik skandináv országban, Finnországban, továbbá Spanyolországban, Portugáliában, Görögországban és Olaszországban, tehát a mediterrán államokban sem. Ezzel szemben Írországban a családtámogatásra fordított kiadások 86 százaléka, Belgiumban 85 százaléka, az Egyesült Királyságban pedig 78 százaléka volt készpénzes transzfer 2000-ben (2. táblázat).

A családpolitikai kiadások időbeli alakulását elemezve megállapíthatjuk, hogy – az előzőekben ismertetett demográfiai és jövedelem-eloszlási problémáktól nem függetlenül – a kilencvenes évek az unió tagországában a szociális kiadások reálértékének növekedése jegyében teltek el, miközben a térség gazdasági versenyképessége – jelentős országok közötti eltérések mellett – visszaesett. Különösen az évtized első felében figyelhetünk meg jelentős reálérték-növekedést, főként Portugáliában, Luxemburgban és az Egyesült Királyságban, ahol a növekedés mértéke 1990 és 1994 között meghaladta a 6 százalékot. Az évtized végén, az 1996 és 1999 közötti időszakban hasonló mértékben Görögország és Portugália szociális kiadásainak szintje emelkedett. Az évtized első felében a növekedés átlagos értéke (3,9 százalék) mintegy a kétszerese volt a második öt évben tapasztaltnak (1,8 százalék). Különösen alacsony volt viszont a növekedés üteme azokban az országokban, melyeket egyébként a szociális kiadások magas szintje jellemez (skandináv államok, Belgium), ami összességében a kiegyenlítődés irányába mutat. A GDP-arányos változás már bonyolultabb képet mutat, hiszen az egyes országok gazdasági növekedésében is jelentős különbségek mutatkoztak az évtized folyamán.⁴⁴

A növekvő szociális célú kiadásokon belül a családpolitika relatív súlya nagyobb lett a kilencvenes évek folyamán. Az évtized első felében, 1990 és 1994 között, a gyermeknevelési támogatásokra fordított kiadások – egy gyermekre és vásárlóerő-paritáson számolva – évente átlagosan

⁴⁴ COM (2002a: 16–17).

mintegy 2 és fél százalékkal növekedtek. A következő ötéves időszakban a növekedés mértéke e területen még nagyobb, 4 százalék körüli volt. Különösen magas, 7 százalék feletti volt ez az ütem Németországban, Spanyolországban és Írországban. Az egy gyermekre jutó kiadások emelkedése a jogosult gyermekek számának lassú, de folyamatos csökkenése mellett következett be.⁴⁵ 1995 és 2000 között a családtámogatásra fordított kiadások növekedési üteme (17,2 százalék) kétszeres volt az összes, egy főre számított szociális célú kiadásnak (8,9 százalék).⁴⁶

2. táblázat A készpénzes transzferek szerepe a családtámogatási ellátásokban az Európai Unió tagországaiban, 2000

	Családtámogatási kiadások a GDP százalékában	Készpénzes családtámogatások a GDP százalékában	Készpénzes családtámogatások az összes családtámogatási kiadás százalékában
Belgium	2,4	2,0	84,6
Dánia	3,8	1,1	30,3
Németország	3,1	2,1	70,9
Görögország	2,0	1,0	51,8
Spanyolország	0,5	0,2	34,6
Franciaország	2,9	2,0	73,0
Írország	1,8	1,5	85,9
Olaszország	1,0	0,5	52,2
Luxemburg	3,5	2,6	77,6
Hollandia	1,3	0,8	64,4
Ausztria	3,0	2,3	77,5
Portugália	1,2	0,5	48,9
Finnország	3,2	1,4	45,8
Svédország	3,5	1,0	30,0
Egyesült Királyság	1,9	1,4	78,4
EU-15	2,2	1,4	67,2

Forrás: EUROSTAT (2003) alapján.

3.4. A családtámogatási rendszerek társadalmi hatásai

3.4.1. TERMÉKENYSÉG

Az előző fejezetekben megemlítettük azokat az okokat, melyek szükségessé teszik az adókból és járulékokból finanszírozott családtámogatási rendszerek fenntartását a fejlett országokban. Felvetődik a kérdés, hogy vajon valóban befolyásolni lehet-e az említett folyamatokat a támogatási rendszerek révén. Az alábbiakban röviden, csupán jelzésszerűen megvizsgálunk néhány összefüggést arra vonatkozóan, hogy van-e kapcsolat az uniós tagországok által a családpolitika finanszírozására fordított források nagysága és a termékenység, illetve a gyermekek szegénysége között az adott országban.

45 COM (2002a: 26).

46 EUROSTAT (2003).

TANULMÁNYOK

6. ábra *Családtámogatási kiadások és termékenység az Európai Unió országaiban*

Forrás: EUROSTAT (2003) alapján saját számítás

Először a családtámogatások és a termékenység közötti kapcsolatot elemezzük. Ehhez a 2000-ben családtámogatásra fordított összes kiadást a GDP arányában kifejezve a teljes termékenységi arányszám 2001-es értékeihez hasonlítjuk (6. ábra). Az adatpontok sokaságához húzott trendvonal jól látható emelkedése a kapcsolat meglétére utal. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy minél többet fordít egy tagország állami forrásokból a gyermekes családok támogatására, annál nagyobb az adott társadalomban a gyermekvállalási hajlandóság. Így megfigyelhetjük, hogy a skandináv országok magas kiadásszintje relatíve magas, míg a mediterrán országok alacsony ráfordítása alacsony termékenységi szinttel párosul.

Ugyanakkor az ábra is elárulja, hogy a családpolitikai kiadások és a termékenység közötti kapcsolat nem túl szoros. Több kiadási szint mellett is találunk olyan országokat, melyek termékenységi szintje jelentősen eltér egymástól. Így például Görögország és Írország ugyanannyit, a GDP mintegy 2 százalékát fordítja a gyermekes családok támogatására, miközben Írországban a termékenység jóval magasabb. Hasonló eltérést tapasztalunk Franciaország és Németország esetében. Míg a franciák és a németek egyaránt nemzeti termelésük 3 százalékát költötték családpolitikára 1998-ban, addig Franciaországban a teljes termékenységi arányszám mértéke az egyik legmagasabb (1,89), míg Németországban az egyik legalacsonyabb (1,35) volt európai szinten 2001-ben. Mindez arra enged következtetni, hogy a gyermekes családoknak nyújtott társadalmi jövedelmek nagysága csupán az egyik és nem is a legjelentősebb tényezője a szülők gyermekvállalási döntéseinek. Ezt az állítást a makro- és

mikroszintű adatok elméleti modelleken alapuló és többváltozós statisztikai módszereket használó elemzése is megerősíti.⁴⁷

A gyermekvállalási hajlandóság magyarázatára törekvő elméletek abban egyetértenek, hogy a női munkavállalás folyamatos elterjedése a fejlett társadalmakban hozzájárult a termékenység csökkenéséhez a 20. században. A kereső anya munkajövedelmének kiesése a gyermeknevelés időtartamára számottevően növelte e gyermekvállalás költségeit, ez utóbbin belül ma már a legnagyobb tételt jelenti. A jóléti rendszerek válasza olyan jövedelempótló programokat indítottak be a családtámogatási programokon belül, melyek ezt a kieső jövedelmet próbálják pótolni, a gyermek egy meghatározott koráig. Ugyanennek a problémának a megoldására szolgál az állam, illetve a helyi önkormányzatok nagyobb szerepvállalása a gyermekek intézményes napközbeni felügyeletében. A fejlett országok gyakorlatában – mint láthattuk a 2. táblázatban – jelentős különbségek mutatkoznak abban a tekintetben, hogy mekkora súlyt helyeznek a készpénzes támogatásokra, illetve az intézményi felügyeletre. Ugyancsak elterjedőben van – összhangban a lisszaboni célokkal – az a törekvés, hogy tegyék a foglalkoztatottságot flexibilisebbé, s ez részben ugyancsak a munka és a családi élet összehangolásának könnyítését célozza.

A 7. ábra a női foglalkoztatottság és a termékenység kapcsolatát mutatja az unió tagországaiban, 2001-ben. Miközben az elméletek predikciója szerint a magasabb női aktivitásnak alacsonyabb termékenységgel kellene párosulnia aggregált szinten, amit a kormányzati beavatkozás különböző módozatai tompíthatnak, az ábrán látottak részben megerősítik a várakozásainkat, részben rációfólnak azokra. A tagországokon belül külön csoportot alkotnak a déli országok, Spanyolország, Görögország és Olaszország. Itt a rendkívül alacsony foglalkoztatottsági mutatók szintén kirívóan alacsony termékenységgel párosulnak. Ez teljesen ellentétes a várakozásainkkal, annak ellenére, hogy tudjuk: a családtámogatási rendszereken keresztül érvényesülő állami erőfeszítések alig-alig jellemzik ezeket az országokat. Amennyiben eltekintünk e három mediterrán országtól, a foglalkoztatottság és a gyermekvállalási hajlandóság között várt kapcsolat, ha gyengén is, de megfigyelhető. Kivételt jelentenek azonban a skandináv államok, melyeknek relatíve magas termékenységi mutatói az Európa-szerte legmagasabb női foglalkoztatottsági ráták mellett jelentkezők. Ez arra utal, hogy a családtámogatások magas szintje, ezen belül is a gyermekek napközbeni intézményi felügyelete hatékony eszköz a gyermekvállalási hajlandóság fenntartására a munkahelyi karrierrel párhuzamosan.

47 Lásd például Gauthier–Hatzius (1997), magyarul, illetve magyarországi adatokon pedig Gábos (2003a,b).

TANULMÁNYOK

7. ábra *Női foglalkoztatottság és termékenység az Európai Unió országaiban, 2001*

Forrás: Avramov (2002), Eurostat (2002b)
Megjegyzés. Az olasz foglalkoztatottsági adatok 2002-re vonatkoznak

3.4.2 GYERMEKSZEGÉNYSÉG

Az előzőekhez hasonlóan megvizsgálhatjuk a kiadások szintje és a gyermekszegénység mértéke közötti kapcsolatot ezekben az országokban (8. ábra). Az adatpontokhoz illesztett regressziós egyenes lejtése elárulja a kapcsolat negatív jellegét: magasabb kiadások alacsonyabb gyermekszegénységgel párosulnak. Az egyenes sokkal jobban illeszkedik, mint a termékenység esetében, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a családtámogatásra fordított közkiadások szintje a gyermekszegénységi ráták szóródásának nagyobb részét képes megmagyarázni, mint a termékenység mutatók esetében. A dán jóléti rendszer az, amely a rendelkezésre álló erőforrásokból a legtöbbet fordítja a gyermekes családok támogatására, és a szegénység szintje is itt a legalacsonyabb. A hatékonyságbeli különbségek azonban ez esetben is szembeötlők. Közel azonos kiadási szint mellett a luxemburgi mutatók lényegesen magasabb gyermekszegénységről árulkodnak, mint a finn vagy a svéd adatok. Érdekes megfigyelni, hogy míg a német és a francia kiadások közel azonos szintje mellett a termékenységi rátákban komoly különbséget találtunk a két ország között, a gyermekszegénység kiterjedtségében egyáltalán nem mutatkozik eltérés, miközben mindkét rendszer a kevésbé hatékonyak közé tartozik. A legkevésbé hatékonyak – a luxemburgi mellett – a brit családtámogatási rendszer tűnik: miközben kétszer-háromszor annyit költenek a gyermekekre, mint a mediterrán országok, az egyesült királyságbeli szegénységi ráták a gyermekek körében ugyanolyan magasak, mint a spanyol, az olasz vagy a portugál ráták.

8. ábra Családtámogatási kiadások és gyermekszegénység az Európai Unió országaiban

Forrás: Avramov (2002)

Megjegyzés: a szegénységi küszöb az ekvivalens mediánjövedelem 60 %-a

Oxley és szerzőtársai (1999) aggregált adatokon végzett vizsgálatának eredményei összhangban vannak a fentebb bemutatottakkal. Az adózás és a transzferek előtti jövedelemből számított szegénységi ráták az általuk vizsgált 12 – javarészt uniós – tagországban kétszer olyan magasak voltak a gyermekek körében, mint az adótámogatások és a transzferek figyelembevételével számítottak. A jóléti transzferek szegénységcsökkentő hatása az átlagos értéknél nagyobbak mutatkozott Finnországban, Franciaországban, Svédországban és az Egyesült Királyságban, míg átlag alattinak Németországban és Olaszországban. Azt is megállapították, hogy az adó- és támogatási rendszerek hatékonysága e tekintetben javult a nyolcvanas és a kilencvenes évek közepe között. A szerzők vizsgálták az országok közötti különbségeket meghatározó tényezőket is. Az országok közötti különbségeket a kormányzati erőfeszítések (a gyermekekre költött kiadások mértéke), az adózás és transzferek előtti szegénységi ráták nagysága, a támogatási rendszer gyermekekre irányultságának foka és a támogatások célzottsága magyarázza legnagyobb mértékben.⁴⁸

A készpénzes családtámogatások szegénységcsökkentő hatásának mikroszintű adatokon végzett vizsgálatára több kísérlet is született. Az elemzésekben az egyik leggyakrabban használt módszertani eljárás az az összevetés, amely a családtámogatásokkal együtt, illetve az azok nélküli jövedelem alapján számított szegénységi mutatókat állítja egymás mel-

⁴⁸ Oxley et al. (1999: 17–21).

lé.⁴⁹ Ezek az elemzések is azt mutatják, hogy számottevő különbségek vannak az uniós tagországok összehasonlításában. Így például Frick és Kuchler (2003) megállapítja, hogy a legsikeresebbek e tekintetben a szociáldemokrata modellhez sorolható országok, Dánia és Finnország. Az elemzés szerint ugyanakkor a legkevésbé hatékony a déli országok családtámogatási rendszere, melyek jövedelemvizsgálathoz kötött ellátásokat nyújtanak a gyermekes családban élők számára. A szerzők azt is megállapítják, hogy a mikroszintű eredmények összhangban állnak a makroszintű, a kiadások és a szegénységi ráták együttes vizsgálatakor kapottakkal. A szerzők által végzett többváltozós elemzés kimutatta, hogy a családtámogatások minden vizsgált országban nagyobb valószínűséggel jutnak el olyan gyermekekhez, akik más dimenziókban is az átlagosnál magasabb szegénységi kockázatú háztartásokban élnek. Ilyen csoportok a többgyermekesek, az egyszerű háztartások vagy az alacsony iskolázottságú szülők háztartásai. A rossz egészségi állapot vagy a bevándorló háztartáshoz tartozás szintén olyan jellemzők, melyek szoros kapcsolatot mutatnak a családtámogatási ellátások igénybevételével, mindenekelőtt a szociáldemokrata és a konzervatív-korporatista modellhez tartozó országokban.⁵⁰

Hasonló módszerrel⁵¹ hasonló eredményre jutott Förster és Tarcali (COM, 2002d), amikor a családi pótlék szegénységcsökkentő hatását vizsgálták a gyermekek körében. Négy országcsoportot különítettek el a családi pótlék nélkül és az azzal együtt számított jövedelem melletti szegénységi mutatók arányának nagyságrendje szerint. A szegénységcsökkentő hatás a skandináv országokban (Dánia és Finnország) volt a legmagasabb (75 százalék). Mintegy 50 százalékos csökkenés tapasztalható a családi pótlék beszámításakor a gyermekszegénységi rátákban Svédországban, Ausztriában és a Benelux államokban, 25 százalék körüli pedig az Egyesült Királyságban, Írországban, Németországban és Franciaországban. A legkevésbé hatékonyak ez esetben is a mediterrán országok bizonyultak.⁵²

Az eddig ismertetett kutatási eredmények megerősítik, hogy a családtámogatási rendszerek működtetése – igaz, országonként eltérő mértékben ugyan – hozzájárul a gyermekszegénység csökkentéséhez. Valamilyest árnyalja és kiegészíti azonban a képet, ha azt vizsgáljuk, miként befolyásolja a családtámogatásoknak az egyes háztartások összjövedel-

49 A módszer természetesen alkalmazható általában a jóléti transferek, illetve azok bármely komponense szegénységcsökkentő hatásának vizsgálatára. Az összes jóléti kiadás, illetve a nyugdíjkiadások nélkül számított rész hiányában számított, a teljes népességre vonatkoztatott szegénységi ráta részét képezi az ún. laekeni indikátor-rendszernek is. A legfrissebb publikált eredményekről lásd Eurostat (2002a), illetve Dennis-Guio (2004).

50 Frick és Kuchler (2003: 22).

51 Az itt ismertetett és a hivatkozott elemzésekben használt módszertani eljárás érzékeltesen mutatja be a jóléti programok, így a családtámogatások szegénységcsökkentő hatását, és ahogyan láthattuk, a kapott eredményeket a makroadatok elemzése is alátámasztja. Az általános következtetések ezért teljesen érvényesnek tekinthetők, jóllehet – ahogyan erre a hivatkozott szerzők is figyelmeztetnek tanulmányaikban – az ellátások nélküli jövedelem egy hipotetikus szituációt modellez, szemben a teljes jövedelem használata melletti helyzettel, mely valóságos. Ha jövedelmeik között nem számolhatnának az egyes jóléti transferekkel, a szereplők nyilván eltérően viselkednének az adafelvételben megragadottól.

52 EUROSTAT (2002a: 131).

mén belüli aránya a szegénységi kockázatot, illetve a szegénység dinamikáját a gyermekes családok esetében. A longitudinális vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy a jóléti rendszertől, ezen belül a családtámogatásoktól való nagyfokú függőség növeli a szegénnyé válás vagy a szegénység állapotában maradás kockázatát. Minél magasabb tehát a háztartás jövedelmein belül a családtámogatások aránya – ami egyúttal a munkaerőpiacon megszerzett jövedelmek alacsony szintjét is jelzi –, annál nagyobb valószínűséggel található az adott háztartás tagjai a tartósan szegények között.⁵³ Azt mondhatjuk tehát, hogy a családtámogatások általában csökkentik a gyermekek szegénységét, ám mindenekelőtt azokat, akik egyéb jövedelmeik révén a szegénységi küszöb környezetében élnek. Minél inkább jellemző, hogy a társadalmi jövedelmek e típusa jelenti egy család költségvetésének fő bevételét, annál inkább fenyegeti a család tagjait a szegénység, a szegénnyé válás és a tartós szegénység.

4. A családpolitika szempontjából releváns közösségi célok és várható hatásaik az Európai Unióban

Az előzőek során áttekintettük azokat a demográfiai és társadalmi kihívásokat, melyek alapját képezhetik a fejlett országok jóléti rendszerei, ezen belül is a családpolitikák közeledésének. Megvizsgáltuk a kormányzati beavatkozás melletti érveket a családok támogatása terén és bemutattuk a jóléti rendszerek tipológiáját. Megvizsgáltuk a gyermekes háztartások támogatása érdekében tett nemzeti erőfeszítések nagyságrendjét és időbeni változását. Ezt követően – a nemzetközi szakirodalom eredményeire támaszkodva – elemeztük a nemzeti családpolitikák társadalmi hatását. Lezárásként arra keressük választ, hogy a hasonló kihívások nyomán vajon várható-e egy közösségi szintű családpolitika kialakulása a gazdasági együttműködésen már túllépett, a politikai közösség irányába tartó Európai Unióban. A válaszhoz áttekintjük a családpolitikák közeledése melletti és azzal szembeni érveket és tényeket.

A közösségi célokkal összefüggésben utalnunk kell egyrészt arra, hogy azok részben ellentmondanak egymásnak, így egyidejű teljesülésük helyett előreláthatóan a prioritások szűkítésére lehet számítani. Ez akár a társadalmi befogadás elősegítésének háttérbe szorulását is jelentheti a gazdasági versenyképesség előmozdításával szemben. Ezzel párhuzamosan egyre több kritika éri a lisszaboni célok megvalósulását. Így az EU-n belüli, a vártnál alacsonyabb gazdasági növekedés kétségessé teszi a foglalkoztatási célkitűzések megvalósulását a megállapított határidőig. Ugyancsak a közösségi célok megvalósulása ellen hat a Növekedési és Stabilitási Paktum jövőjének bizonytalansága, mely más területeken is veszélyezteti a koordináció hatékonyságát. Így az együttműködés gyengébb formái kerülhetnek előtérbe, például az információ- vagy a követendő gyakorlati tapasztalatok (*good practices*) cseréje. A szakértők az együttműködés fellazulásának jeleit látják abban, hogy a tagországok nem akarják elkötelezni magukat nemzeti szintű foglalkoztatottsági célok

53 Gábos és Szivós (2003: 24).

kitűzésével a megújított európai foglalkoztatottsági stratégia keretében, hogy a nyugdíjreform esetében nincs megegyezés még a közös jelzőszámokról sem, vagy abban, hogy a legtöbb tagország nem fogalmazott meg konkrét célkitűzéseket a szegénység csökkentésére, a 2003-as nemzeti akciótervben. Részben a társadalmi befogadás programja ellen hat az unió bővítése is. A csatlakozó országok abszolút szegénysége ugyan rendkívül magas a jelenlegi uniós szinthez képest, ugyanakkor a jövedelemegyenlőtlenségek – így a relatív szegénység is – alacsonyabbak. Ez várhatóan arra ösztönzi majd a csatlakozó országokat, hogy a szegénység elleni küzdelmet másodlagosnak tekintsék a gazdasági növekedéssel szemben, s ez ugyancsak ellene hat egy közös jóléti, s az ennek nyomán épülő családpolitikai program kialakulásának.⁵⁴

A felsorolt okok nyomán az Európai Unió Tanácsának lisszaboni és nizai csúcstalálkozóján olyan közösségi célokat fogadtak el, melyek versenyképes és modern Európát hoznak létre, egyúttal megőrizve annak erőteljesen szociális jellegét, melyet a jóléti rendszerek létrejötte nyomán alakított ki. A lisszaboni célok közül a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem sikere érdekében minden tagország két évente ún. Kirekesztés elleni nemzeti akciótervet (National Action Plan against poverty and social exclusion, NAP/inclusion) készít, melynek első hulláma a 2001–2003-as, a második pedig a 2003–2005-ös időszakot öleli át. Az érintettek e célokra mint első lépésre tekintettek, egy közös jóléti politika kialakításához a közösségen belül. Olyannyira, hogy a 2002-es barcelonai tanácskozáson megerősítették a lisszaboni célrendszer helytállóságát, és csupán apró módosításokat tartottak szükségesnek. Mindezek a lépések a jólét és ezzel együtt a családpolitikák várható harmonizációja irányába mutatnak.

Áttérve általában a jóléti rendszerek, közelebbről pedig a családpolitikák konvergenciájával szembeni érvekre, utalnunk kell a tanulmányban eddig bemutatott eredményekre. A korábbi fejezetekben láthattuk, hogy mind a gyermekvállalás mintái, mind a gyermekek szegénységének fontosabb jellemzői, trendjei jelentős és ugyanakkor jellegzetes eltéréseket mutatnak az uniós országok összehasonlításában, s azt is, hogy a családtámogatások társadalmi és demográfiai hatásai jelentősen eltérnek a jóléti rendszertipológia mentén. Ez arra utal, hogy a hasonló kihívások nem jártak a nemzeti jóléti- és családpolitikák közeledésével. Ezt erősíti az a vizsgálat is, mely kifejezetten a fejlett országok családpolitikájának konvergenciáját elemezte az elmúlt harminc évben.⁵⁵ A vizsgálat eredményeit közreadó tanulmányban a szerző egyidejűleg két mutató mentén hasonlította össze a családtámogatási rendszereket. Az első mutató a gyermekneveléshez közvetve vagy közvetlenül adott anyagi támogatás összegét foglalta magában, az átlagkereset százalékában kifejezve, míg a második alapját a szülési szabadság hossza képezte, hetekben kifejezve. Az indikátorok időbeni és jóléti rendszertípus szerinti vizsgálata azt mutatta, hogy 1972 és 1999 között nőtt az esping-anderseni jóléti típusok közötti távolság. Míg az első időpontban a két mutató által alkotott sík-

54 EUROSTAT (2004: 15).

55 Gauthier (2002).

ban az egyes típusokba tartozó országok meglehetősen esetlegesen helyezkedtek el, addig 1999-re már jól látható a típusok elkülönülése.⁵⁶ Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a jóléti rendszerek és ezzel összefüggésben a családpolitikák esetében is rendkívül erős a kialakulásukat meghatározó szemlélet és a létrejött intézményi környezet hatása, olyannyira, hogy a közös hatások sem eredményezték azok közeledését.

Felhasznált irodalom

- Abramovici, G. (2003): Social protection: cash family benefits in Europe, In: Statistics in focus. Theme 3 – 19/2003. Luxembourg: Eurostat. p. 4. www.eudatashop.gov.uk/statistics_in_focus/downloads/KS-NK-03-019--N-EN.pdf, 2004. július 6.
- Avramov, D. (2002): People, demography and social exclusion, Population Studies No. 37., Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Bagavos, Ch. and C. Martin (2000): Low fertility, families and public policies, synthesis report presented at the annual seminar of the European Observatory on Family Matters, Seville, 15–16 September 2000. http://europa.eu.int/comm/employment_social/eoss/publications_en.html, 2004. július 6.
- Bongaarts, J. and Feeney G. (1998): On the quantum and on the tempo of fertility, Population and Development Review, 24/2., 271–292.
- Bradbury, B. and Markus J. (1999). Child poverty across industrialized nations, LIS Working Paper No. 205. <http://www.lisproject.org/publications/liswps/205.pdf>, 2004. július 6.
- Castles, F. (Ed.)(1993): Families of Nations: Patterns of Public Policy in Western Democracies. Aldershot: Dartmouth.
- Commission of the European Communities (2002a): Social Protection in Europe 2001, Directorate-General for Employment and Social Affairs, May 2002. http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/nov/soc_prot_rep_en.pdf, 2004. július 6.
- Commission of the European Communities (2002b): Family benefits and family policies in Europe, Directorate-General for Employment and Social Affairs, June 2002. http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/nov/soc_prot_rep_en.pdf, 2004. július 6.
- Commission of the European Communities (2002c): Europe's response to world ageing. A contribution of the European Commission to the 2nd World Assembly on Ageing, Brussels, http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/apr/ageing_en.html, 2004. július 6.
- Commission of the European Communities (2004): Report of the High Level Group on the future of social policy in an enlarged European Union, Directorate-General for Employment and Social Affairs, May 2004. http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2004/jun/hlg_social_elarg_en.pdf, 2004. július 6.
- Council of Europe (2002): Recent demographic developments in Europe 2002, Strasbourg: Council of Europe Publishing
- Council of the European Union (2002): Fight against poverty and social exclusion: common objectives for the second round of National Action Plans, http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/jun/napsincl2001_en.html, 2004. július 6.
- Council of the European Union (én.): Common outline for the 2003/2005

⁵⁶ Lásd Gauthier (2002).

TANULMÁNYOK

- NAPs/inclusion, http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/jun/napsincl2001_en.html, 2004. július 6.
- Dennis, I. – A-C. Guio (2004): Poverty and social exclusion in the EU, *Statistics in focus* 16/2004. Luxembourg: Eurostat, p. 12.,
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- European Observatory on National Family Policies (1996): *A synthesis of national family policies 1995*, published by Social policy research unit, University of York.
- European Observatory on National Family Policies (1996): *Developments in national family policies in 1995*, published by Social policy research unit, University of York.
- EUROSTAT (1996): *ESSPROS Manual 1996*. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, p. 114.
- EUROSTAT (2002a): *European social statistics: Income, poverty and social exclusion, 2nd report*. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
- EUROSTAT (2002b): *European social statistics: Labour force survey results 2001*. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. <http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-product/EN?catalogue=Eurostat&product=KS-BP-02-003—N-EN&mode=download>, 2004. július 6.
- EUROSTAT (2003): *Social protection in Europe in 2000*, Luxembourg: Eurostat Press Office. <http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-product/EN?catalogue=Eurostat&product=3-13022003-EN-AP-EN&mode=download>, 2004. július 6.
- EUROSTAT (2004): *Social protection statistics, 23rd CEIES seminar, Lisbon, 2-3 October 2003*. <http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-product/EN?catalogue=Eurostat&product=KS-BP-02-008—N-EN&mode=download>, 2004. július 6.
- Förster, M., G. Tarcali and M. Till (2002): *Income and non-income poverty in Europe: What is the minimum acceptable standard in an enlarged European Union?* Paper prepared for the 27th General conference of the International Association for Research and Wealth, Djurhamn, Sweden, 18–24 August 2002, www.iariw.org
- Frick, J.R. and B. Kuchler (2003): *Family related transfers and children's economic well-being in Europe*, CHER Working Paper 4, CEPS/INSTEAD, Differdange, G-D. Luxembourg.
- Gábos A. (2003a): *A családtámogatási rendszer termékenységi hatásai – vizsgálati módszerek és nemzetközi kutatási eredmények*, In: Gál (2003: 51–65).
- Gábos A. (2003b): *A családtámogatási rendszer termékenységi hatásai – kutatási eredmények magyar adatokon*, In: Gál (2003: 66–86).
- Gábos, A. and P. Szivós (2003): *Poverty dynamics among families with children in Europe*, CHER Working Paper 10, CEPS/INSTEAD, Differdange, G-D. Luxembourg, <http://www.ceps.lu/pdf/8/art958.pdf>, 2004. augusztus 26.
- Gábos A. (2004): *A családpolitika és a kirekesztődés elleni politika társadalmi hatásai az uniós országokban*, Nemzeti Fejlesztési Terv, Integrációs és Fejlesztési Munkacsoport, Humán Erőforrás Fejlesztés Tématanács. Kézirat.
- Gál R. I. (szerk.) (2003): *Apák és fiúk és unokák*, Budapest: Osiris.
- Gauthier, A.H. (2002): *Les politiques familiales dans les pays industrialisés: y a-t-il convergence?*, *Population* vol. 57., No. 3., 457–484.
- Gauthier, A.H. and J. Hatzius (1997): *Family benefits and fertility: an econometric analysis*, *Population Studies* 51., 295–306.
- Jeandidier, B. and E. Albiser (2001): *To what extent do family policy and social assistance transfers equitably reduce the intensity of child poverty? A comparison*

- between the US, France, Great Britain and Luxembourg, LIS Working Paper No. 255. <http://www.lisproject.org/publications/liswps/255.pdf>, 2004. július 6.
- Keilman, N. (2003): Demographic and social implications of low fertility for family structures in Europe, Population studies, No. 43., Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Lelkes O. (2003): „Kinn is vagyok, benn is vagyok...” A társadalmi kirekesztettség mérése az Európai Unióban és Magyarországon, Szociológiai Szemle, 13. évf. 4. szám, 88–106.
- OECD (1999): Trends in income distribution and poverty in the OECD area, Paris: Directorate for education, employment, labour and social affairs.
- OECD (2004): Income distribution and poverty in OECD countries in the second half of the 1990s, Paris: OECD. (forthcoming)
- Oxley, H., T.-T. Dang, M. Förster and M. Pelizzari (2001): Income inequalities and poverty among children and households with children in selected OECD countries: trends and determinants, In: Vleminckx, K. and T.M.Smeeding (ed.): Child well-being, child poverty and child policy in modern nations, Bristol: The Policy Press, 371–406.
- Pfennig, A. and T. Bahle (eds.) (2001): Families and Family Policies in Europe. Comparative Perspective. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- Pinnelli, A., H.J. Hoffmann-Nowotny and B. Fux (2001): Fertility and new types of household and family formation in Europe, Population studies, No. 35., Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Rodríguez-Pose, A. (2002): The European Union: Economy, society, and polity. Oxford: Oxford University Press, 218 p.
<http://www.oup.co.uk/best.textbooks/geography/rodriguez/presentations/>, 2004. július 6.
- Sutherland, H. (2001): Reducing Child Poverty in Europe: what can static microsimulation models tell us? EUROMOD Working Paper No. EM5/01.